

Nozickovo rješenje za postizanje opće pravednosti

Jasenska Frelih*

Sažetak

Robert Nozick (1938.–2002.), američki filozof i utjecajan intelektualac 20. stoljeća, poznat je po svome najznačajnijem djelu Anarhija, država i utopija, objavljenom 1974. godine, koje je tada predstavljalo svojevrsan intelektualni bunt. Naime, djelujući kada i John Rawls, Nozick je upravo u svome djelu pružio svojevrsnu alternativu Rawlsovu shvaćanju države s maksimalnim ovlastima, objašnjavajući odnose među ljudima koji moraju biti utemeljeni upravo na jednakim početnim pozicijama, gdje će država imati najmanje moguće ovlasti, kako bi se na taj način zaštitila prava pojedinca. Danas svijetom vlada sve veća apatija, proizašla iz razočaranja ljudi ne samo modelom liberalne ekonomije, već i modelom divljega kapitalizma tranzicijskih zemalja, koje se nisu snašle u novonastaloj situaciji. Stoga je od izuzetne važnosti (ponovo) valorizirati ovu Nozickovu teoriju koja je hvalevrijedan pokušaj prevladavanja opće krize društva i pokušaj pronalaska najboljega rješenja za svakog čovjeka. Ono se temelji na maksimalnome poštivanju osobnih prava pojedinca koji, udružen u zajednicu ljudi sličnih sebi, na taj način ostvaruje svoju osobnu afirmaciju. Slijedom toga, takvo bi društvo osiguralo najveću moguću međuljudsku solidarnost, a time i zadovoljilo načela pravednosti.

Ključne riječi: Robert Nozick, država, John Locke, pravednost, utopija

Uvod

Robert Nozick kao osebujni harvardski predavač 70-ih i 80-ih godina prošloga stoljeća, koji je djelovao kada i John Rawls, bio je vrlo popularan zbog načina izlaganja. Naime, Nozick nikada nije nametao svoje mišljenje ili nudio rješenja, već je ciljanim pitanjima navodio sugovornike i studente na dublje promišljanje o problemu o kojem se govorilo. U svome bavljenju filozofijom, osim političkom filozofijom po kojoj je i najpoznatiji, veliku pozornost pridavao je i drugim filozofskim disciplinama — epistemologiji i metafizici. Posebno ga je zanimala

* Dr. sc. Jasenka Frelih. Adresa: Pantovčak 194a, 10000 Zagreb, Hrvatska.
E-pošta: jassenka.frelih@gmail.com

problematika slobodne volje. Smatrao je da nema smisla baviti se stalno istim temama, a uvažavao je i različite filozofske koncepte jer je u filozofskome pluralizmu vidio istinsko bogatstvo filozofske misli.

Ipak, najpoznatiji je po svome djelu *Anarhija, država i utopija* kojom je libertarijanizmu osigurao važno mjesto unutar političke filozofije i zbog koje je o libertarijanizmu kao alternativni za postizanje boljega društva za sve postalo neizbježno govoriti.

Nozick se u svojoj političkoj filozofiji najviše naslanja na Lockeovo učenje¹ o postojanju države. Ono što je za Nozicka od ključne važnosti, pitanje je treba li država uopće postojati i u kojoj je mjeri ona zaista potrebna kao ključ obrane prava pojedinca. Za njega je znakovito upravo to da država pod izlikom »zaštite prava pojedinca« u stvari ljudima nameće mnoštvo obveza kako bi obranila vlastito postojanje. Pitanje prava pojedinca za Nozicka je važnije nego pitanje opstanka same države. U tom smislu, Proudhonova misao kako država izrabljuje pojedinca dobrodošla je kao uvod u Nozickovo učenje.²

1. John Locke i opravdanost postojanja države

Najvažnije Lockeovo djelo u kojem on »brani« postojanje države, a time i vlasti, svakako su *Dvije rasprave o vlasti*.³ U njemu Locke daje temelje učenja o prirodnome pravu za koje smatra da je ideal po kojem država mora funkcionirati. Država je za Lockeja svojevrsan društveni ugovor⁴ u kojem se na svaki

1 Iako Nozick nigdje izriječno ne spominje Thomasa Hobbesa, treba naglasiti da je on svojom teorijom društva polučio velik utjecaj na Lockeovo učenje. Poslije Hobbesa i Lockeja, istom se problematikom bavio i Jean Jacques Rousseau i u svojim je radovima objedinio nauku svojih prethodnika. Nozick ga također ne spominje.

2 »Biti POD VLAŠĆU znači biti promatran, nadziran, uhodan, orkestriran, zakonski gonjen, prebrojavan, prilagođen, popisan, zaveden, pod prodikom, kontroliran, provjeravan, procjenjivan, ocjenjivan, cenzuriran i vođen od strane onih koja nemaju niti pravo, niti mudrosti, niti vrlina za takvo što. Biti POD VLAŠĆU znači u svakom izvršenom poslu biti zabilježen, registriran, prebrojen, oporezovan, žigosan, izmjeren, numeriran, procjenjen, odobren, ozakonjen, upozoren, spriječen, zabranjen, preinačen, promjenjen, kažnjen. To znači, pod izlikom općeg dobra, i u ime javnog interesa, biti stavljen pod namet, stegu, perušanje, iskorištavanje, monopol, iznudu, cijedenje, obmanu, pljačku; a na najmanji otpor, prvu riječ žalbe, bit ćete svladani, globljeni, osramoćeni, maltretirani, progonjeni, zlostavljani, premlaćeni, razoružani, svezani, svladani, pritvoreni, optuženi, osuđeni, upucani, deportirani, žrtvovani, prodani, izdani; a kao kruna svega, bit ćete izvrgnuti ruglu, ismijavanju, ponižavanju i obećaćenju. To je vlada; to je njezina pravda; i to je njezina moralnost.« Pierre Proudhon, *General Idea of the Revolution in the Nineteenth Century*, prev.a., London, 1923, 293–294.

3 »Premda je oduvijek bilo tako očito kako je vlada u svijetu potrebna...« John Locke, *Dvije rasprave o vladi*, prev. Saša Novak, Zagreb, 2013, 90.

4 Začetnik ideje društvenog ugovora je Thomas Hobbes koji je naglašavao da je to umjetna tvorevina, kao što je i država. Ipak, pojam društvenog ugovora redovitije se počeo koristiti tek nakon njegove popularizacije od strane J.J. Rousseaua, koji o tome kaže sljedeće: »Naći jedan oblik udruživanja, koji bi branio i štitiio svom zajedničkom snagom osobu i dobra svakog člana društva i kroz koje bi svatko, udružen sa svima, ipak slušao samo sebe i tako ostao isto toliko slobodan kao i prije. Takav je temeljni problem, čije rješenje pruža društveni ugovor.« Jean Jacques Rousseau, *Du Contrat social*, prev.a., Paris, 1963, 17.

mogući način pojedincu nastoji osigurati maksimum njegovih prava i na taj ga način zaštititi od mogućega ugnjetavanja sa strane; država u tome, naravno, nije svemoguća, ali je ipak najbolji mogući izbor koji ljudi imaju. S tim u vezi, Nozick postavlja znakovito pitanje »nije li Locke pogriješio kad je predvidio ugovor nužan za uspostavu građanskog društva?«⁵

S obzirom da je Locke jedan od začetnika teorije o primatu osjetila⁶, a time i intuitivne spoznaje, za njega je čovjekov moralni sud usko vezan uz prihvaćanje ili neprihvaćanje ljudskoga djelovanja, ali s oslanjanjem na zakonodavne mjere. Na taj je način u filozofiju ušla imperativna forma zakona, jer je to — smatra Locke — jedan od načina kako zakon može utjecati na volju pojedinca za koju on smatra da je u osnovi neslobodna u svom djelovanju. S obzirom da je Locke važnija zadaća filozofije proučavanje socioekonomskih ili moralnih aktivnosti nego npr. bavljenje metafizikom, većinu je svoga proučavanja posvetio upravo tim pitanjima.⁷

Govoreći o pozitivnome pravu, naglašavajući pritom da je ono izvedeno iz prirodnoga prava, Locke naglašava da je prirodno stanje ljudi u stvari »stanje savršene slobode«⁸, isto tako i »stanje jednakosti«⁹ i to je temelj prirodnoga prava na koje se pozitivno pravo samo nadograđuje.¹⁰ Upravo je prirodna jednakost¹¹ temelj zahtjeva za činjenje dobrih djela, tj. ona je temelj na kojem se razvijaju načela pravednosti i solidarnosti. Naravno da iz toga proizlazi zahtjev da se ljudi jedni prema drugima moraju ophoditi pošteno i sućutno te se uzajamno pomagati, za razliku od samovolje i egoizma. Slijedom toga, kako bi se prirodno pravo moglo poštovati do kraja, nužno je ustanoviti jedno »tijelo« koje je u stanju čuvati i štiti jedan takav prirodan poredak. Zbog toga je i došlo do toga da ljudi koji se već rođenjem stavljaju u stanje obveze prema prirodnome pravu traže izvjesnu zajednicu drugih ljudi, koja im je više–manje slična i na taj način osiguravaju sebi

5 Robert Nozick, *Anarhija, država i utopija*, prev. Božica Jakovlev, Zagreb, 2003, 38.

6 Locke djeluje pod Hobbesovim utjecajem, koji također naglašava važnost osjetila. »Izvor svega toga je ono što nazivamo osjetom, jer ne postoji nijedna zamisao u ljudskoj svijesti koja, u cijelosti ili u dijelovima, nije najprije začeta putem organa osjeta.« Thomas Hobbes, *Levijatan*, prev. Borislav Mikulić, Zagreb, 2004, 15.

7 Ne samo da su ga zanimala socio–ekonomska pitanja, Locke je bio vrlo otvoren prirodnoznanstvenoj metodi, a posebno ga je zanimalo razvoj medicine. Njegova promišljanja u tom smislu bila su vrlo smjela, pa čak i, gledano iz današnje perspektive — vrlo napredna.

8 John Locke, *Dvije rasprave o vladi*, 173.

9 Isto.

10 Ovu svoju tvrdnju Locke temelji na Hobbesovu učenju. Rousseau, koji je u svojem učenju uključio obojicu, ipak se ogradio od njih, smatrajući da se pod prirodnim stanjem čovjeka treba gledati isključivo »izvorno« stanje, a ne ono što je proizašlo iz civilizacijskoga napretka, smatrajući da je upravo razvoj društva doveo do sukoba među ljudima, stavljajući naglasak na privatno vlasništvo kao dokaz ljudske vrijednosti. Jean Jacques Rousseau, *Du Contrat social*, 9–11.

11 »Svi su ljudi po prirodi jednaki.« John Locke, *Dvije rasprave o vladi*, 209. Do istog zaključka došao je i Hobbes, tvrdeći: »Priroda je učinila ljude tako jednakima u tjelesnim i umnim sposobnostima...« Thomas Hobbes, *Levijatan*, 90.

i svojim bližnjima određenu zaštitu od drugih. U tom je smislu opravdano postojanje države i vlasti.¹²

U svrhu opravdanja minimalne države, Locke zastupa teoriju prirodnoga stanja koju Nozick ne odbacuje *a priori*. Međutim, ono što je važno razmotriti po ovom pitanju svakako je to što prirodno stanje ima svojih nedostataka, a glavni leži u poteškoći –kako u stvari provoditi pravednost. Treba naglasiti da različiti ljudi na različite načine tumače prirodni zakon te su u svakom konkretnom slučaju pristrani suci, a i nemaju moć provoditi pravedne zakone.¹³

Ono u čemu se Nozick ne može usuglasiti s Lockeom definitivno je pitanje iz čega proizlazi prirodni zakon. Za Lockeja on proizlazi iz Božjeg zakona.¹⁴ Nozickova je teorija više kantovska, polazeći od druge formulacije kategoričkoga moralnog imperativa koja kaže da se »subjekt nikada ne upotrijebi prosto kao sredstvo, nego ujedno sam kao svrha«.¹⁵

2. Minimalna država u Nozickovoj političkoj filozofiji

S obzirom da bi za Nozicka postojanje države trebalo biti svedeno na minimum njezinih ovlasti, on za nju čak koristi izraz »ultraminimalna država«¹⁶. U takvoj državi, najvažnija je zadaća zaštita prava pojedinca koja su nepovrediva. Istovremeno, država mora biti u stanju osigurati primjenu načela pravednosti, koje bi trebalo vrijediti za sve ljude jednako. U takvoj državi, ljudi su sami po sebi cilj, a ne sredstvo, i to prvenstveno zbog toga što imaju pravo sami oblikovati svoj životni smisao. Ono što Nozicka posebno zanima pitanje je ima li država pravo radi nekog »višeg dobra« nametati neke obveze pojedincima koje im u konačnici štete. Prva pomisao je da ima, ali Nozick, s obzirom na njegovo shvaćanje da je pojedinac u središtu, smatra da to nije ispravno jer svaki pojedinac ima svoj životni izbor i nitko mu ne smije nametati druge obaveze. Slijedom takvoga shvaćanja, Nozick navodi različite primjere u kojima kritici podvrgava utilitarizam za

12 Locke tvrdi da se na taj način ljudi odriču prirodnoga zakona te njegovo provođenje prebacuju na zajednicu što je u stvari začetak političkoga ili građanskoga društva. A ako takvo društvo, koje je nadležno za provođenje zakona, ne postoji, tada se još uvijek govori o prirodnome stanju društva. John Locke, *Dvije rasprave o vladi*, 234. Hobbes tvrdi da se nastanak države ili zajednice može utvrditi u trenutku kada ljudi međusobno počinju sklapati sporazume i ugovore. Thomas Hobbes, *Levijatan*, 94. str. i dalje.

13 »...a kad prosuđuju o vlastitom slučaju ljudi će uvijek biti blagi prema sebi i pretpostaviti da su u pravu. Precijenit će količinu štete ili patnje koju su pretrpjeli, a strasti će ih potaknuti da pokušaju druge nesrazmjerno kazniti i iznuditi nesrazmjernu odštetu.« Robert Nozick, *Anarhija, država i utopija*, str. 28. »Budući da je svatko u tom prirodnom stanju i sudac i izvršitelj prirodnog zakona i kako su ljudi pristrani u odnosu na sebe, strast i osveta ih mogu u vlastitim parnicama odvesti predaleko i s previše žestine.« John Locke, *Dvije rasprave o vladi*, str.263.

14 »Jer svi su ljudi djelo svemogućeg, beskrajno mudrog Stvoritelja.« John Locke, *Dvije rasprave o vladi*, 175. Ovo su općenito naglašavali engleski empiristi pa se tako ista formulacija nalazi i kod Thomasa Hobbesa: »Zato je, prema mom shvaćanju, jasno i na temelju razuma i na temelju Svetog pisma...« Thomas Hobbes, *Levijatan*, 144.

15 Immanuel Kant, *Kritika praktičnog uma*, prev. Viktor D. Sonnenfeld, Zagreb, 1990, 130.

16 Robert Nozick, *Anarhija, država i utopija*, 49.

koji smatra da služi isključivo opravdanju različitih ciljeva određenih društvenih skupina.¹⁷ Za njega je utilitarizam samo način na koji se dobrobit jedne interesne skupine iskorištava od strane druge interesne skupine.¹⁸

S obzirom da je prvi i krajnji cilj postojanja države zaštita prava pojedinaca, da bi uopće došlo do njezina stvaranja, potrebna je suglasnost oko konstituiranja države. Država je stvorena i trebala bi postojati samo kako bi štitila prirodna prava pojedinca.¹⁹ Da bi uopće došlo do njezina stvaranja, za početak treba napraviti prijelaz iz prirodnoga stanja čovjeka ka stvaranju države (zajednice). Do toga vjerojatno uopće ne bi niti došlo kada bi svaki pojedinac u prirodnome stanju mogao sebi osigurati minimum ljudskih prava.²⁰ U tom smislu, Nozick predlaže osnivanje svojevrsnih udruženja ili asocijacija koje bi štitile osnovna ljudska prava, koje bi pojedinac po svome slobodnom izboru birao za sebe kao najprihvatljivije. Postojanje takve zajednice išlo bi na obostranu korist, jer bi sama zajednica prihvaćala za članove upravo takve ljude koji bi joj bili najprihvatljiviji, a i sam pojedinac želio bi ući u takvu grupaciju jer mu je najbližnja. Takva zajednica bila bi svojevrsna mikrodržava s minimalnim ovlastima, tj. njezine bi se ovlasti ticale isključivo zaštite prava ljudi unutar iste te zajednice.²¹

Ono što Nozick vješto preispituje činjenica je da bilo kakva država, pa i ona s minimalnim ovlastima, u svojoj osnovi ima monopol, u prvom redu na uporabu sile u svrhu obrane pojedinaca i njihovih skupina. Na taj način, država prisvaja pravo odlučivanja u datome trenutku. Zbog toga se problematika postojanja države i dovodi u pitanje jer nijedna odluka zasigurno neće zadovoljiti sve pojedince. S tim u vezi, Lockeova tvrdnja da nakon usuglašavanja oko nastanka uredenoga društva ili zajednice ljudi na izvjestan način »postaju političko tijelo u kojem odlučuje većina«²² za Nozicka je apsolutni dokaz o zloupotrebi pojedinca

17 Nozick je sarkastičan kada govori o ovoj problematici i vrlo vješto izvodi različite teze o tome tko u biti odlučuje o tome čiji je interes veći i zašto bi netko uopće zaslužio žrtvovanje drugih. Robert Nozick, *Anarhija, država i utopija*, 49–82.

18 Windelband tvrdi da se utilitarizam u biti i razvio iz engleskoga empirizma čiji je pristalica na kraju postao i sam John Locke. Autor smatra da je obilježje utilitarizma kvantitativno određeno, ukoliko proizvodi što više blaženstva za što veći broj ljudi. Etički je ideal: najviše sreće za najveći broj ljudi. No međutim, uvijek nastaje problem oko toga kolik je taj »najveći broj«. Wilhelm Windelband, *Povijest filozofije II*, prev. Nada Šašel i dr., Zagreb, 1990, 85. str. i dalje.

19 Locke smatra da je na ovome mjestu (pitanje stvaranja države) važno spomenuti i prešutno usuglašavanje s njime, iako Nozick drži da je to kriva postavka koja služi samo obrani legitimnosti države gdje za nju uopće nema mjesta.

20 I Locke je, nadovezujući se na Hobbesovu teoriju nastanka države, tvrdio isto: »Kada nema autoriteta da odluči između suparnika — jedan je od značajnijih razloga zbog kojeg su ljudi ušli u društvo i napustili prirodno stanje.« John Locke, *Dvije rasprave o vladi*, str. 187. Hobbes je naglašavao da je država u svojoj biti nastala na umjetan način; »Jer umijećem je stvoren onaj veliki Levijatan, nazvan zajednicom ili državom.« Thomas Hobbes, *Levijatan*, 11.

21 Ovdje je važno spomenuti da nacionalno pitanje Nozicku uopće nije važno zbog toga što smatra da prava pojedinaca nadilaze nacionalne interese. Čak i u slučaju kada je postojanje države važno zbog očuvanja nacionalnih interesa, Nozick smatra da je još važnije očuvanje osobne slobode pojedinca. Zbog toga i naglašava važnost udruživanja ljudi u male zajednice, u suprotnosti s postojanjem velikih i jakih država.

22 John Locke, *Dvije rasprave o vladi*, str. 241.

od strane države. To kasnije dovodi do povlaštenoga položaja jedne skupine ljudi u odnosu na druge. Međutim, bilo kakvo, pa i najmanje udruživanje ljudi u neku zajednicu, na određen je način početak nastanka države.²³ Jer čak i kada bi ljudi ostali u »stanju prirodnoga prava«, bilo kakvo provođenje neke odluke iziskivalo bi formiranje određene izvršne vlasti što opet u konačnici dovodi do nastanka države. To je prijelaz iz prirodnoga stanja u stanje uredenoga društva ili državne zajednice. No minimalna je država za Nozicka jedina mogućnost koja se može prihvatiti s aspekta zaštite prava pojedinca²⁴, dok svaki drugi oblik, tj. država s većim ovlastima, za njega predstavlja »kršenje ljudskih prava«²⁵.

U takvoj državi, osnovni je zahtjev postupati po načelu pravednosti. Naravno da je pitanje pravedne raspodjele dobara imalo i svoj povijesni tijek, tj. drugačije je bilo razumijevano i primjenjivano tijekom stoljeća nego danas. Upravo je to povijesno preispitivanje ključ za Nozicka jer odgovor na to pitanje objašnjava je li neko pitanje riješeno na pravedan način (to se posebno odnosi na stjecanje dobara). S obzirom da je u 20. stoljeću John Rawls svojom političkom filozofijom doprinio tome da se načelo pravednosti shvati kao prvi uvjet dobro uredenoga društva²⁶, Nozick je njegovu teoriju podvrgnuo detaljnoj kritici, vodeći se opet isključivo interesom pojedinca jer se u službi »općeg dobra« čine mnoge zloupotrebe upravo različitih individua. Za njega razdiobna pravednost ne može biti primjenjena a da se pritome ne zadire u osnovna ljudska prava, tj. u osobne slobode pojedinca. Naime, razdiobna pravednost, koju zastupaju egalitaristi, nameće stav da se dobra, koja je netko stekao na legalan način, mogu zakonski dijeliti, ovisno o volji »države«, a opet u svrhu boljitka cjelokupnoga društva, što Nozick *a priori* odbacuje, s obzirom da ga zanima samo interes pojedinoga člana tog istog društva. Povrh svega, uzimajući u obzir činjenicu da ljudi imaju različite interese i različite stvari u životu smatraju vrijednima, Nozicku je znakovito pitanje tko je uopće taj tko bi trebao donositi sud o tome što je vrijedno, a što nije i kolika je uopće vrijednost nečega. U tom smislu, gledano sa strane pojedinca, Nozick ovo uplitanje u vrijednosni sud kvalificira kao etički neprihvatljivo.

23 Ovu tvrdnju treba shvatiti na način, da čak i skupine pojedinaca uključenih u neko djelovanje (makar je ono temeljeno najlošijim motivima i cilju), u sebi sadrži izvjestan ustroj; u njemu vlada svojevrsna hijerarhija, postoji sustav nagrađivanja, ali i sustav kazni za prekoračenje ovlasti ili povredu nekih dužnosti unutar te zajednice. U tom je smislu takva zajednica izvjesna mikrodržava, s nepisanim pravilima, ali kojih se svi unutar te zajednice strogo pridržavaju.

24 Nozick je veliki pobornik smanjenja postojećega državnog aparata i zastupao je ideju o razvlaštenju same države. Danas je ovo pitanje posebno aktualno, kada smo svjedoci upravo nekontroliranoga jačanja državne administracije, kako u svijetu, tako i kod nas.

25 Robert Nozick, *Anarhija, država i utopija*, 201.

26 O ovoj ideji govorio je i Marijan Valković kada je izdvojio upravo John Rawlsa kao autora koji je rješenje socijalne pravde vidio u političkome ključu. Valković govori da se Rawls svojom teorijom udaljio od općepriзнatoga mišljenja o pravdi i pravednosti, utemeljenog na naučavanju Humea ili Smitha te da temelji svoju teoriju na shvaćanju o pravednome društvu samo pod uvjetom da su u njemu ispunjeni sljedeći zahtjevi: sloga i dobro uređeno društva. S tim u vezi, Valković sažima Rawlsovo naučavanje na načelima da svaka osoba treba imati jednako pravo na što širi sustav temeljnih ljudskih sloboda i da socijalne nejednakosti treba tako urediti da one budu u korist onih koji imaju najmanje mogućnosti. Marijan Valković, *Solidarnost i pravda kao temelj socijalne države, Revija za socijalnu politiku*, 1996, 3–4, 217–238.

Daljnji problem nameće se oko redistribucije dobara, posebno u trenutku kada pojedinci na čelu države uoče svojevrсну nejednakost u raspodjeli dobara. Izmjena odnosa između bogatih i siromašnih u svojoj biti nije loša, ali je važno zaštititi prava pojedinca, posebno ako se gleda isključivo na to kako je do stjecanja dobara uopće došlo.

Naime, Nozick smatra, suprotno Rawlsu, da se »ne može samo tako pretpostaviti da se jednakost mora ugraditi u svaku teoriju pravедnosti«²⁷. Ipak, Nozick pokušava ispraviti društvenu nepravdu na način da se maksimizira položaj najslabije skupine u društvu; to njegovo shvaćanje vodi k Rawlsovoj teoriji razlike²⁸, iako je sam Nozick odlučno odbacuje. Da bi uopće došlo do poboljšanja situacije najsiromašnijega društvenog sloja, nužno je pogoršavanje položaja bogatijega društvenog sloja. Problem se nameće u samoj izvedbi tog procesa. Nozick čvrsto vjeruje da je rješenje takve situacije moguće jedino na dobrovoljnoj osnovi²⁹ jer smatra da svaki član koji je svojevoljno ušao u zajednicu koja ima svoja utvrđena pravila može na dobrovoljnoj osnovi odlučiti prenijeti dio svojih prava na drugoga, ako mu je to pravo u određenome trenutku potrebnije. Iako se takva mogućnost iz današnje perspektive čini teško izvedivom, za Nozicka ona predstavlja realnost, pod uvjetom da su članovi takve zajednice samim ulaskom u nju pristali na određene ustupke koji se od njih s vremenom mogu zahtijevati.

3. Utopija kao izlaz?

Problem minimalne države očituje se i u činjenici da ona ipak ne može biti u potpunosti neutralna. Naime, ona vodi računa da se poštuju ugovori, štiti ljude od agresije bilo koje vrste (fizičke agresije, otimanja dobara, zloupotrebe položaja individua), a rezultat je toga da se materijalni status pojedinaca u konačnici ipak razlikuje. No bilo kakvo daljnje uplitanje države u odnose pojedinaca unutar nje čini tu državu većom, esktenzivnijom od minimalne države, a za nju, tvrdi Nozick, nema opravdanja.³⁰ Ipak, sam je uvidio činjenicu da se takva država čini krhkom i slabom, ali smatra da njezino postojanje treba shvatiti slično načinu na koji funkcionira osiguravajuće društvo.

27 Robert Nozick, *Anarhija, država i utopija*, 306.

28 Temelj Rawlsovog naučavanja čini postavka da ljudi u svojim pravima trebaju biti izjednačeni, a da nejednakosti treba iskoristiti na način da se one upotrijebe u prilog najsiromašnijega dijela stanovništva. To su u biti dva načela na kojima Rawls gradi cijelu svoju političku filozofiju; načelo pravедnosti i načelo razlike, pri čemu prvo načelo uvijek ima prednost pred drugim. John Rawls, *Theory of Justice*, Cambridge, Massachusetts, 1971, 14–15.

29 Dobrovoljna suradnja za Nozicka je »glavni etički princip«. Robert Nozick, *Invariances: The Structure of the Objective World*, Cambridge, Massachusetts, 2001, 280–282.

30 Usp. Robert Nozick, *Anarhija, država i utopija*, 355–356. Već je naglašeno, da jačanje državnog aparata u svojoj osnovi nema nikakvog smisla; gomilanje državnih ureda i agencija, te različitih institucija najčešće služi jačanju birokracije, očuvanju prividnog mira otvaranjem bespotrebnih radnih mjesta i na koncu — kontroli samih građana, a to je upravo ono protiv čega se Nozick borio.

Nozick jasno želi naglasiti da minimalna država nije utopija. U fokusu je njegova proučavanja pronaći najbolji od svih mogućih svjetova. Problem leži u tome što najbolje moguće rješenje nije isto za svakog čovjeka. U tom smislu, utopija bi trebala biti najbolji mogući svijet za svakog pojedinog čovjeka. Naime, svaki pripadnik takve utopijske države morao bi biti toliko zadovoljan svojim stanjem u njoj da je ni u jednom trenutku ne bi poželio mijenjati iz bilo kojeg razloga. Zbog takvoga viđenja države, ona se i naziva utopijskom jer predstavlja idealan svijet u kojem vlada blagostanje, a ljudi žive u savršenim međusobnim odnosima.³¹

Nozick državu vidi kao raznovrsne zajednice ljudi udruženih u različite asocijacije. Ljudi bi u takvoj zajednici oblikovali državu na način kakav sami žele pa bi i pod određenim uvjetima mogli »eksperimentirati s utopijom«³². Iako je teško pojmiti da bi svaki pojedinac našao sebi odgovarajuću zajednicu, ipak postoji velika šansa da velik broj ljudi nađe barem približno sebi srodnu asocijaciju. Djelovanje u takvome društvu stalno je podložno izmjenama i u tome bi svi pripadnici te zajednice trebali sudjelovati. Iz toga je razvidno da se nikomu ništa ne nameće, već se primjenjuju svojevrsni obrasci ponašanja u zajednici koji su svima prihvatljivi.³³ To bi bio svojevrsan okvir djelovanja utopijske zajednice koji je stalno u procesu novoga nastajanja i vlastitoga poboljšanja. Dakle, društvo čine pojedinci sličnih svjetonazora, ali s obzirom da je svaki čovjek individua za sebe, njihovi ciljevi trebaju biti podložni stalnom modificiranju.³⁴ Ljudi u takvoj zajednici imaju međusobni odnos koji Nozick jednostavno naziva »licem u lice«³⁵ i koji ga u stvari bitno razlikuje od odnosa ljudi u klasičnoj državi. Naime, svaki pojedinac unutar države ima pravo biti nezadovoljan činjenicom da se neki drugi ljudi ne pridržavaju utvrđenih pravila, iako ih to ni na koji način ne oštećuje, dok je u zajednici tipa utopijske države svatko na izvjestan način vezan uz nečije nepoštivanje pravila jer se to sve odražava na njihovu mikroegzistenciju. S obzirom da je već naznačeno da su ovakve zajednice podložne promjenama, ipak je važno naglasiti da te zajednice ne bi smjele imati velike ovlasti u kreiranju »unutarnje

31 Svoj ideal savršene države prikazali su kako Th. Morea, T. Campanelle i F. Bacona, tako i mnogobrojni satiričari kao što su J. Swift i G. Orwell. Općenito uzevši, danas se utopija najčešće spominje u prenesenome značenju, isključivo kao nepostojeća zemlja, tj. samo kao fantastična zamisao.

32 *Isto*, 397.

33 S obzirom da pojedinac u ovako uredenom društvu ima velika prava, postavlja se pitanje i o pojedinčevim obvezama prema društvu. Nozick smatra da se dužnosti ljudi unutar takve zajednice nameću same po sebi, a to je dobrovoljna pravednost i solidarnost prema drugima. Ipak, Nozick želi naglasiti da država nema pravo nametati ljudima ovakav model ponašanja te na taj način iznuditi međusobnu suradnju, već smatra da bi svaki čovjek, kada je već odabrao ovakvu zajednicu, dobrovoljno sudjelovao u međusobnom pomaganju. Za ovakvu tvrdnju Nozick nalazi argumente u intuitivnoj spoznaji koja ljudima omogućava spontanu reakciju na tuđu nesreću. To je u skladu s Lockeovim i Humeovim naučavanjem koje naglašava da se moral konkretizira u suosjećanju. John Locke, *Dvije rasprave o vladi*, str. 174–175 i David Hume, *Istraživanje o ljudskom razumu*, prev. Ivo Vidan, Zagreb, 1988, 142 i dalje.

34 Nozick na ovome mjestu naglašava i važnost takve (genetičke) heterogenosti jer u slučaju drastičnih promjena životnih uvjeta (prirodne katastrofe i sl.), uvijek ostaje dovoljno ljudi s obje strane. Robert Nozick, *Anarhija, država i utopija*, str. 410 i dalje.

35 *Isto*, 416.

politike« jer je svaka promjena za ljude svojevrstan šok i na taj način može predstavljati kršenje osnovnih ljudskih prava.

Da bi utopijska država uopće mogla (pre)živjeti, od velike je važnosti motivirati ljude na dobrovoljan rad unutar postojeće zajednice. Iako je to u načelu težak zahtjev, ljudi koji su takvu zajednicu odabrali kao »svoju« vrlo će brzo i sami shvatiti da svojim postupcima svi zajedno trebaju kreirati društvo u kojem su temeljne vrijednosti upravo pravda za sve i kvalitetan život za sve, bez razlike. Ono što je neodrživo u takvome shvaćanju činjenica je da pobornici utopijske države zaista takvu državu vide kao idealnu i vjeruju da će ona uistinu kao takva uspjeti i funkcionirati, bez nekakvih dnevnih problema, koji bi se po njima trebali rješavati sami od sebe. Dakle, utopijska država nudi samo »okvir« po kojem treba ustrojiti takvu jednu zajednicu, ali Nozick niti može niti hoće ulaziti u detalje kako će ona stvarno funkcionirati jer te praktične probleme uopće ne može unaprijed zamisliti. Ipak, Nozick drži da, gledano s etičkog stajališta, utopijska država, unatoč svim praktičnim nesavršenostima, zaista jest izvjestan ideal kojem bi trebalo težiti. S tim u vezi, on kaže: »Ja se ne izrugujem sadržaju naših želja koje zadiru dalje od stvarnog i onog što smatramo realističnim u budućnosti, ali čak i dalje od mogućeg.«³⁶

Zaključak

Nozickova politička filozofija pružila je vrijednu teoriju funkcioniranja sustava koji je utemeljen na maksimalnome razvlašćivanju države i njezinih predstavnika. Sâm autor tvrdi da je njegova teorija samo pokušaj kojim nastoji objasniti da je unutar države najvažnije sagledati svakog pojedinca i pritom gledati isključivo na njegovo osobno dobro. Iako se kasnijih godina Nozick izjasnio da više ne stoji tako čvrsto na poziciji koju je zastupao u knjizi *Anarhija, država i utopija*, jasno je da je njegova teorija nezaključena i stalno u procesu nastajanja, a i autor je naglašavao da konkretna pitanja koja iz svega proizlaze tek trebaju biti razmatrana. S tim u vezi, Nozickovu je teoriju potrebno poznavati i razumjeti jer ona predstavlja važan doprinos cjelokupnoj političkoj filozofiji 20. stoljeća.

Svojim libertarijaničkim shvaćanjima o maksimiziranju osobnih sloboda, Nozick se opasno približio anarhizmu jer postavlja pitanje o nužnosti postojanja države kojoj svi članovi moraju biti lojalni. Ipak, Nozick ostaje pri mišljenju da je postojanje minimalne države u konačnici nužno zbog osiguranja osnovnih prava pojedinca.³⁷ Pravo pojedinca za njega je iznad »društvenoga dobra« jer pod izli-

36 *Isto*, 399.

37 Nozickov libertarijanizam i danas ima velik utjecaj. Najčešće se radi o prihvatanju ovih ideja u naprednijem sloju ljudi jer takvo društvo omogućava veliku fluktuaciju ljudi, razmjenu intelektualnoga bogatstva i napredne misli. Libertarijanizam je pridonio razvoju borbe protiv centralističke države ili barem razumijevanju ove problematike. Treba napomenuti da su sljedbenici ove misli najbrojniji u SAD-u i općenito u anglosaksonskim zemljama gdje je libertarijaničska misao našla dobru podlogu za svoj razvoj. Ipak, i u Hrvatskoj postoje ogranci međunarodnih udruga koje proklamiraju libertarijaničku misao (to su »Iustitia« i LIBEK — Libertarijanski klub).

kom unaprjeđenja općega stanja država čini različite intervencije koje za Nozicka predstavljaju nasilje nad pojedincem. Život pojedinca ima veću vrijednost od bilo čega jer manifestira sâmu ljudsku bit i to je razlog što pojedinčeva prava moraju biti zaštićena u najvećoj mogućoj mjeri. Minimalna država svoje postojanje može opravdati samo zbog pojedinaca koji je tvore, a ne zbog sebe sâme kako je najčešće slučaj. Upravo zbog toga, moralno se pitanje više ne zadržava samo na međuljudskim odnosima, tj. na relaciji čovjek — čovjek, već se širi i na odnose čovjeka i države. Hvalevrijedno je Nozickovo tumačenje dobrovoljne, uzajamne pomoći unutar mikro zajednice; ovim se učenjem o doživljaju »drugoga« kao samoga sebe Nozick približio suvremenom etičkom naučavanju o solidarnosti koje se posljednjih desetljeća pokazalo kao svojevrsan ideal.³⁸ Solidarnost o kojoj Nozick govori za pojedinca nije obvezujuća u smislu da bi bila zakonski formulirana i na taj način nametnuta, nego je ona u izvjesnome smislu očekivana jer je to princip po kojem bi dobro uređeno društvo trebalo djelovati.

Nozick's Solution for Achieving General Justice

Jasenska Frelih*

Summary

Robert Nozick (1938–2002), an American philosopher and influential scholar of the 20th century, renowned for his most significant work Anarchy, State and Utopia, published in 1974, which at that time embodied a sort of intellectual rebellion. Since he and John Rawls were contemporaries, Nozick demonstrates in his work a sort of alternative to Rawls' understanding of a state with maximal authority, by expounding on interpersonal relationships which must be based upon equal starting positions, and where state authority is minimal, in order for individual rights to thus be protected. Today, there is increasing apathy on a world scale originating in disenchantment with the liberal economic model, as well as the wild capitalism model of transitional countries which have not found their way in the newly arisen circumstances. Therefore, it is of essential importance to (re)valorize Nozick's theory which is a praiseworthy effort to overcome the general societal crisis and an attempt to seek out the best possible solution for each individual. This solution is based on maximal respect for the personal rights of the individual who is associated with a community of persons like himself and who thus achieves personal affirmation. A society of this kind would insure the highest possible level of interpersonal solidarity and thus would satisfy the principles of justice.

Key words: Robert Nozick, state, John Locke, justice, utopia

38 Pojam solidarnosti spominje se već u doba Francuske revolucije te se pod tim imenom (ali i njegovim varijacijama poput npr. suosjećanja ili supatnje) proteže do 20. stoljeća, kada doživljava svoj pravi uzlet, kako kod suvremenih filozofa i sociologa (E. Durkheim, R. Rorty, J. Habermas), tako i u moralnome naučavanju Crkve.

* Jasenska Frelih, Ph.D. Address: Pantovčak 194a, 10000 Zagreb, Croatia. E-mail: jasenska.frelih@gmail.com